

HARTSLAG van een Revolutie

**Pers en politiek in de eerste Nederlandse
democratie (1795 - 1801)**

Erik Jacobs

Hartslag van een revolutie

Hartslag van een revolutie

Pers en politiek in de eerste Nederlandse democratie (1795-1801)

ERIK JACOBS

Hilversum
Verloren
2026

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van Stichting Daendels, Stichting Gilles Hondius Foundation, Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds, Stichting Pieter Haverkorn van Rijsewijk, Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, Dr. C.L. Thijssen-Schoute Stichting en Stichting Unger – van Brero Fonds

Afbeelding op het omslag: *De krantlezer*, Cornelis van Noorde (1741-1795) collectie Rijksmuseum. Het was in de achttiende eeuw gebruikelijk dat marskramers langs de huizen liepen om kranten te verkopen of deze tegen betaling voor te lezen aan laag of ongeletterden. Zo verspreidde nieuws zich tot in de haarvaten van de samenleving.

© 2026 Erik Jacobs
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551686

Omslagontwerp: Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak: Rombus, Hilversum

This publication has been produced in accordance with the EU Deforestation Regulation (EUDR). No part of this publication may be reproduced in any form, including use for text and datamining, without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
DEEL 1 HET BATAAFSE PERSLANDSCHAP	
1 Kwantitatieve analyse	29
2 Verspreiding	60
3 Netwerken	88
4 Tot besluit van deel 1: het Perslandschap van de Bataafse Republiek	130
DEEL 2 DE BATAAFSE POLITIEKE PERS	
5 Volksbladen versus verlichting	133
6 Een duistere sluier verscheurd	185
7 Paal en perk aan de persvrijheid	240
8 Slotakkoord: 1800-1802	293
Conclusie	308
Aanwijzingen voor de lezer	315
Lijst gebruikte afkortingen	316
Korte begrippenlijst	317
Archivalia	319
Lijst van afbeeldingen	322
Lijst van figuren	324
Lijst van tabellen	325
Appendices	326
Literatuur en bronnen	387
Persoonsregister	414
Dankwoord	417

Voorwoord

Voor u ligt de handelseditie van mijn proefschrift, waarop ik in 2020 promoveerde aan de UvA in Amsterdam. Dat ik heb besloten alsnog over te gaan tot een uitgave in boekvorm heeft twee redenen. In de eerste plaats omdat dit boek een periode beschrijft die te weinig aandacht krijgt, zeker als men bedenkt dat het hier gaat om de kraamkamer van de Nederlandse democratie. Omdat onze democratie en rechtsstaat onder druk staan, is elke vorm van kennis over de vorming van ons politieke bestel van belang. En zeker kennis over de interactie tussen pers en politiek, en informatieoverdracht tussen overheid en burger. Dit, omdat sociale media en verstoorde informatievoorziening vaak worden aangewezen als de fundamentele bedreiging voor onze democratie van dit moment. Dat is zeker niet onterecht, maar als we die processen goed willen begrijpen, moeten we ons ervan bewust zijn dat deze bepaald niet nieuw zijn en herkennen dat deze bedreigingen in zekere mate onderdeel uitmaken van de democratie. Dit boek draagt hieraan bij: door de vroegste interactie tussen vrije media en een parlementaire democratie te bestuderen, toont het aan dat wat we zien in het medialandschap en in de informatievoorziening niet nieuw is, maar altijd onderdeel is geweest van het democratische landschap in Nederland. Al zijn er natuurlijk wel verschillen in schaal en snelheid.

Dat we in Nederland geneigd zijn deze periode veelal te negeren, komt omdat dat zij vrijwel haaks staat op het reguliere verhaal over de Nederlandse geschiedenis; een verhaal dat vooral in de negentiende eeuw werd geconstrueerd om de Nederlandse natie gestalte te geven. Dit verhaal vertelt hoe Nederland onder aanvoering van verscheidene Oranjes zich heldhaftig ontworstelde aan Spaanse heerschappij, zich vervolgens opwerkte tot wereldmacht en zich daarna in neutraliteit terugtrok om een voortrekkersrol te kunnen spelen in het verspreiden van progressief-liberaal gedachtegoed, gelaardeerd met borstklopperij over het Nederlandse vermogen de zee te temmen. De Bataafse periode wordt in dit verhaal meestal neergezet als een periode van Franse overheersing (soms zelfs op een hoop geveegd met de Duitse bezetting in de jaren 40) waarin Nederland definitief naar het tweede plan van de internationale politiek werd verwezen. Internationale samenwerking staat op dit ogenblik onder druk en het is om die reden van belang deze negentiende-eeuwse, oranjegekleurde interpretatie van het eigen verleden te corrigeren. In de eigenlijke inleiding bij dit boek en in veel van de hoofdstukken zal duidelijk worden hoezeer de Bataafse Republiek een lichtpunt is in de Nederlandse geschiedenis.

De tweede reden om tot publicatie over te gaan is mogelijk nog belangrijker. Deze heeft eveneens te maken met de bedreiging van het populisme voor westerse democratieën. Bij het herlezen realiseerde ik mij dat mijn boek weliswaar ruim aandacht besteedt aan 'het volk' in de Bataafse periode, maar dat ik daarbij vooral de reactie heb benadrukt van een geschoolde kern van volksvertegenwoordigers op de nieuwe deelname van een minder hoog opgeleid publiek aan politieke discussies. Daarbij heb ik zeker de parallellen met het heden gezocht. Zo voerde ik bijvoorbeeld aan dat de onvrede onder veel hoger opgeleiden met de uitingen op sociale media veel lijkt op de onvrede van geschoolde Patriotten over een tijdschrift als *De Babbelaar*. Maar ik heb de nadruk daarbij gelegd op het elitisme dat in de geschiedkundige aandacht voor de maatschappelijke onderlaag valt te herkennen. Dit boek is echter zeker zo actueel omdat de evenknie van elitisme, het populisme, eveneens in de Bataafse fase valt te herkennen, net als de kloof tussen 'volk' en politiek, die daarmee endemisch blijkt voor een representatieve democratie. Dat de Bataafse vertegenwoordigers en politieke journalisten telkens opmerkten dat het politieke elan uit de bevolking wegsijpde en de aandacht voor het politieke proces verslaptte, vertoont sterke parallellen met de afgehaakte burger van de eenentwintigste eeuw. Ook daarin toont zich hoezeer fenomenen ten onrechte als nieuw worden beschouwd.

De afgelopen vijf jaar is de wereld van de democratie ingrijpend veranderd. Vijf jaar geleden was ik ervan overtuigd dat de Amerikaanse democratie zeer goed was ontworpen en de storm van het Trumpisme zou kunnen doorstaan. Daarin ben ik nu minder optimistisch. Dit maakt de bevindingen in dit proefschrift over de relatie tussen overheid en burger des te actueler. En hoewel tegenwoordig niet alleen de pers, maar talloze andere media het uitwisselen van volk en overheid mogelijk maken, is in de basis niets wezenlijks veranderd: de beschikbaarheid van informatie van de overheid naar de burger (openbaarheid van bestuur); de grenzen aan de persvrijheid (censuur); vrije meningsuiting, informatie en fake news: al deze facetten van een democratisch bestuur die in dit boek worden bestudeerd, zijn op dit ogenblik weer aan de orde van de dag. Daarmee wapent dit boek de lezer tegen de misconceptie dat wat we nu meemaken nog nooit eerder is vertoond. Ik zie het als de kerntaak van de historicus de lezer te informeren over vergelijkbare gevallen in het verleden, al was het maar om ons ervan te doordringen dat ons heden niet uniek is, maar misschien ook wel in de hoop een al te zwart-wit beeld van pers en informatievoorziening in een representatieve democratie bij te sturen.

Inleiding

De Bataafse Revolutie van 1795 was een mijlpaal in de Nederlandse persgeschiedenis. Met de komst van de democratie werden persvrijheid en openbaarheid van bestuur voor het eerst juridisch verankerd, aanvankelijk in de provinciale mensenrechtenverklaringen van 1795 en later ook in de grondwet van 1798.¹ Waar beslotenheid en geheimhouding altijd kenmerken waren geweest van goed bestuur, werden nu openbaarheid en het tijdig informeren van de burger de norm. Ook de nieuwsvoorziening werd bevrijd van de knellende greep van het stedelijke permissiesysteem dat de nieuwspers sinds de vroege achttiende eeuw aan banden had gelegd. Steden hadden niet langer het recht om de uitgifte van nieuwe kranten binnen de stad te weigeren en zo de monopoliepositie van de stadscourant te waarborgen, waardoor zij hun macht over de inhoud van de plaatselijke nieuwsmedia verloren.² De mensenrechtenverklaring bood verslaggevers en publicisten bescherming tegen willekeur van de overheid.

Volgens de Bataven was de drukpers de grote 'vijandinne der onwetenschap', die tot taak had kennis over bijvoorbeeld 'land, volk, geschiedenis, staatsrecht en staatskunde' onder het volk te verspreiden. Daarmee voedde de pers de 'onwetenden' op tot weldenkende modelburgers, die uit hun midden de juiste vertegenwoordigers konden kiezen.³ De pers voorzag die burgers vervolgens van de informatie die nodig was om hun vertegenwoordigers te controleren, zodat machtsmisbruik, nepotisme en corruptie werden uitgebannen en de 'gebreken van de staat' aan het licht kwamen. Goede informatievoorziening in de pers kon in sommige gevallen ook eventuele ontevredenheid over het bestuur 'en deszelfs maatregelen' voorkomen.⁴ Tot slot bood de pers een landelijk podium waar burgers uit alle windstreken hun

1 F.H. van der Burg en H. Boels, ed., *Tweehonderd jaar rechten van de mens in Nederland. De verklaring van de rechten van de mens en van de burger van 31 januari 1795 toegelicht en vergeleken met Franse en Amerikaanse voorgangers* (Leiden, 1995), 3-6, 21-32; Joost Rosendaal, ed., *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798: de eerste grondwet van Nederland* (Nijmegen, 2005), m.n. 62.

2 Zie o.a. Chr. Kroes-Ligtenberg, *Dr. Wybo Fijnje* (Assen, 1957), 76; Maarten Schneider, *De Nederlandse krant 1618-1978: Van 'nieuwstydninghe' tot dagblad*, Vierde, geheel herziene en uitgebreide druk (Baarn, 1979), 113-14.

3 *De Democraten*, dl. 1 (1796), 22, 89.

4 Mart Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen: Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen, 2012), 119; W.R.E. Velema, *Republicans: essays on eighteenth-century Dutch political thought* (Leiden, 2007), 148; N.C.F. van Sas, 'Drukpers, politisering en openbaarheid van bestuur in de patriottentijd, enkele kanttekeningen', in *1787 De Nederlandse revolutie?*, ed. Th.S.M. van der Zee, J.G.M.M. Rosendaal en P.G.B. Thissen (Amsterdam, 1988), 176-77. Citaten: N., 'lets over het nut eener vrije drukpers', *De Democraten* 1 (1796), 22-23.

ideeën over de politiek konden uitdragen en bediscussiëren. In de ogen van de revolutionairen maakte de pers dus de actieve politieke participatie van de burgers mogelijk, wat een cruciaal onderdeel was van hun klassiek-republikeinse gedachtegoed.⁵ Bovendien leverde de pers als landelijk platform een belangrijke bijdrage aan het proces van natievorming dat de Bataven van groot belang achtten voor een succesvolle staatshervorming.⁶ Met de Bataafse revolutie kreeg de pers voor het eerst in de geschiedenis de kans de drie kerntaken van verlichter, informant en platform voor meningsvorming in vrijheid op zich te nemen.

Het was in 1795 dan ook alsof een sluis werd opengedraaid. Een ongekeerde hoeveelheid politieke tijdschriften, boeken, pamfletten, kranten en overheidspublicaties overspoelde het land. 'Ieder Boekverkoper', zo schreef de *Goudasche Courant* op 16 februari 1795, spande zich in om 'de lang geroste drukpers te doen zweten'.⁷ Nooit eerder in de Nederlandse geschiedenis vond zo'n explosie plaats van politiek drukwerk als in de eerste maanden van 1795, waarbij zoveel verschillende boekverkopers in zoveel verschillende steden betrokken waren. Vooral de toename van en diversiteit aan politieke tijdschriften valt daarbij op. Er waren tijdschriften voor ambachtslieden en dagloners op goedkoop grijs papier die voor weinig geld op straathoeken werden verkocht, maar ook dure tijdschriften bedoeld voor een geschoold publiek met een ruime beurs. Er waren tijdschriften voor vrouwen, tijdschriften voor kinderen, tijdschriften voor protestanten of katholieken, tijdschriften voor gematigden, tijdschriften voor radicalen, tijdschriften met handelingen van overheden, tijdschriften met ingezonden brieven, lokale, regionale en nationale tijdschriften.

Ook het aantal kranten steeg met het beëindigen van het stedelijke permissiesysteem explosief, vooral in Amsterdam en Den Haag, maar ook elders in het land. Deze kranten waren veelal in een nieuwe redactionele stijl geschreven, waarbij verslagen van correspondenten en de opinie van de redactie door elkaar liepen. Door in hun titels bijvoeglijke naamwoorden als 'Nationale', 'Algemeene', 'Bataafsche' en 'Vaderlandsche' te gebruiken, overstegen deze nieuwe couranten expliciet het stedelijke kader en benadrukten zij hun nationale uitstraling. Deze couranten waren zo populair dat sommige stedelijke kranten op hun beurt hun titel aanpasten. De *Leydsche Courant* heette tijdens de Bataafse Republiek bijvoorbeeld enige tijd de *Hollandsche Courant* en de *Hertogenbossche Courant* werd omgedoopt tot 's-Hertogenbossche *Vaderlandsche Courant*.⁸ De verandering van de periodieke nieuwspers, die al sinds de Patriotten-

5 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 18-21; P.A.J. van den Berg, 'Wie behoorde tot het "Bataafse Volk"? Opvattingen over Bataafs burgerschap en politieke participatie in de eerste jaren van de Bataafse Republiek (1795-1798)', *Pro Memorie* 7 (2005), 211-50; W.R.E. Velema, '1795 en de geschiedenis van het Nederlands republikanisme', *De Achttiende Eeuw* 28 (1996), 29-38, m.n. 31.

6 N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam, 2004), 97-128, m.n. 120-22. Ook de genootschappen worden in dit proces van groot belang geacht. De samenhang tussen pers en sociëteiten wordt helder verwoord in: W.A. Ockerse, 'Iets over de volks-sociëteiten', *De Democraten* 1 (4 augustus 1796), 50-53, m.n. 50. Zie over sociëteiten o.a. Inger Leemans en Gert-Jan Johannes, *Worm en Donder, Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1700-1800* (Amsterdam, 2013), 216-48; Marleen de Vries, *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800* (Nijmegen: Vantilt, 2002); W.W. Mijnhardt, *Tot heil van 't mensdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam, 1988).

7 *Goudasche Courant* (16 februari 1795), 3.

8 Peter Altena, *Gerrit Paape (1752-1803). Levens en werken* (Nijmegen: Vantilt, 2012), 407-9.

tijd gaande was, zette na 1795 krachtig door. Niet langer gehinderd door beperkingen van de stedelijke magistraten, stortten courantiërs zich op de binnenlandse politiek. In veel kranten verdween het buitenlandse nieuws, dat tot dan toe altijd vrijwel alle ruimte in beslag had genomen, naar de marges.⁹ En niet alleen de kranten politiseerden, maar ook veel ander periodiek drukwerk. Zo besteedden godsdienstige tijdschriften aandacht aan de godsdienstpolitiek en bespraken recensiebladen politieke toneelstukken en boeken. Het overgrote deel van het Bataafse efemere drukwerk was op een of andere manier politiek van aard.

Het Bataafse perslandschap is nog grotendeels *terra incognita*.¹⁰ Slechts eenmaal eerder was de Bataafse politieke pers hoofdonderwerp van een proefschrift, het meer dan honderd jaar oude boek van Jeanette Elias uit 1906.¹¹ Die publicatie stond in de negentiende-eeuwse historiografische traditie, waarin de Bataafse Republiek werd gezien als een periode van buitenlandse overheersing die liefst zo snel mogelijk moest worden vergeten.¹² Elias beschouwde de Bataven als poppen aan touwtjes van de Fransen en haar studie deed weinig recht aan het belang en de authenticiteit van de Bataafse politiek en pers.¹³

9 Schneider, *De Nederlandse krant*, 36-77. Dat in kranten het accent lag op het buitenland (m.n. de vele oorlogen) was ook internationaal de norm: o.a. Andreas Gestrich, 'The public sphere and the Habermas debate', *German History* 24 (2006), 427 en Jürgen Wilke, 'Zeitungen und ihre Berichterstattung im langfristigen internationalen Vergleich', in *Presse und Geschichte II: Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*, ed. Elger Blühm en Hartwig Gebhardt (München, 1987), 287-305.

10 Herman de Lange bracht in de jaren 1970 enige beweging in de Bataafse persgeschiedenis en was van plan een overzichtsstudie te schrijven, die nooit tot stand is gekomen. Helaas zijn zijn aantekeningen niet teruggevonden. Van zijn hand zijn wel enkele artikelen verschenen: Herman de Lange, 'De Gemeenebestgezinde burgersociëteit te Den Haag, 1797-1798', *Jaarboek Geschiedkundige Vereniging Die Haghe* (1970), 42-81; Herman de Lange, 'De politieke actie van een bewuste publieke opinie', *De Gids* 134 (1971), 505-15; Herman de Lange, 'Revolutie en democratie', *De Gids* 134 (1971), 470-83; Herman de Lange, 'De politieke pers in de Bataafse revolutie. Enkele analytische hypothesen', *Economisch en sociaal-historisch jaarboek* 35 (1972), 81-93. Sindsdien hebben enkele wetenschappers aandacht besteed aan de Bataafse pers binnen een bredere context. Zo bestudeerde Homan in 1976 de Bataafse pers in het kader van de persvrijheid, waarop in 1987 door Huussen en in 1997 door Velema is gereageerd: G.D. Homan, 'The staatsbewind and freedom of the press', *TvG* 89 (1976), 12-27; A.H. Huussen jr., 'Freedom of the press and censorship in the Netherlands 1780-1810', in *Too mighty to be free. Censorship and the press in Britain and the Netherlands*, ed. C.A. Tamse en Duke A.C. (Zutphen, 1987), 107-26; W.R.E. Velema, 'Politiek, pers en publieke opinie: het debat over de vrijheid van drukpers in de Bataafse tijd', in *Grondwetgeving 1795-1806. Voordrachten gehouden bij de presentatie van 'De Staatsregeling van 1805 en de Constitutie van 1806. Bronnen voor de totstandkoming' op 27 maart 1997 te Haarlem* (Haarlem, 1997), 65-81. De relatie tussen politiek en pers in de late achttiende eeuw staat centraal in: N.C.F. van Sas, 'The Netherlands, 1750-1813', in *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760-1820*, ed. Hannah Barker en Simon Burrows (Cambridge, 2002), 48-68; Van Sas, *De metamorfose*, 195-222; Van Sas, 'Drukpers, politisering en openbaarheid' en Stephan Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Utrecht, 1995), 89-127. In 2008 verscheen een bundel met onderzoek naar politieke tijdschriften in het revolutietijdvak: Pieter van Wissing, ed., *Stooschriften: pers en politiek tussen 1780 en 1800* (Nijmegen, 2008).

11 Jeanette Elias, *Bijdrage tot de kennis van de historiographie der Bataafsche Republiek* (Leiden, 1906).

12 Hierover o.a. E.O.G. Haitsma Mulier, 'De geschiedschrijving over de patriottentijd en de Bataafse tijd', in *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945*, ed. W.W. Mijnhardt (Utrecht, 1983); N.C.F. van Sas, 'De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw', *BMGN* 100 (1985), 636-46 en recentelijker: Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 8-9; F. Grijzenhout, N.C.F. van Sas, en W.R.E. Velema, 'Inleiding', in *Het Bataafse experiment, politiek en cultuur rond 1800*, ed. Frans Grijzenhout, Niek van Sas, en Wyger Velema (Nijmegen, 2013), 7-17, m.n. 13-17. Voor een overzicht van literatuur over de historiografische waardering van de Bataafse Republiek: Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland (1796-1798)* (Nijmegen, 2012), 458 n64.

13 Elias, *Bijdrage tot de kennis*, 16-17. Dat uit zich bijvoorbeeld in een onsamenvattende selectie van achttien tijd-

Met dit boek vul ik niet alleen een hiaat in de Nederlandse persgeschiedenis, maar wil ik het tegenovergestelde bewerkstelligen van Elias: ik wil aantonen dat de Bataafse pers voor de Nederlandse politieke geschiedenis van zeer groot belang is geweest. Dit boek bestudeert de verhouding tussen pers en politiek aan de hand van de kerntaken die de Bataven de pers hadden toegedicht. Daarnaast stelt het de participatie van de burgers aan de orde via de pers, de openbaarheid van bestuur en de persvrijheid tijdens de Bataafse Republiek. Ik heb mij daarbij beperkt tot de periode 1795-1802, de fase waarin de Bataafse Republiek een parlementaire democratie was, met korte aanloop en nasleep. In maart 1796 trad de Nationale Vergadering aan, het eerste gekozen parlement in de Nederlandse geschiedenis. Vanaf dit moment tot de staatsgreep van september 1801 zou dit politieke lichaam de belangrijkste macht in de Bataafse Republiek zijn en was het land een functionerende parlementaire democratie.¹⁴ In deze periode werd de wisselwerking tussen pers en politiek voor het eerst geïnstitutionaliseerd, omdat de opeenvolgende parlementen de pers – in al zijn onvolmaaktheid – een cruciale rol toedichtten in het vertegenwoordigende stelsel.

Praktijk

Mijn boek maakt onderdeel uit van het NWO-onderzoeksproject naar 'De eerste Nederlandse democratie. De politieke wereld van de Bataafse Republiek'. Dit onderzoeksproject heeft als doel de politieke cultuur van de Bataafse parlementaire democratie (1795-1801) in beeld te brengen.¹⁵ Binnen dit project is 'politiek' breed gedefinieerd als de activiteiten waarmee individuen en groepen in de maatschappij hun concurrerende aanspraken op elkaar of op het geheel verwoorden, onderhandelen, implementeren en afdwingen.¹⁶ Het lijkt geen twijfel dat de Bataafse politieke pers tot die activiteiten behoorde en daarmee onder deze brede opvatting van 'politiek' kan worden geschaard. Ik heb de relatie tussen pers en politiek dan ook vanuit deze politiek-culturele benadering bestudeerd.¹⁷ Daarbij zal de spanning tussen de revolutionaire idealen en de revolutionaire praktijk centraal staan.

Ik leg het accent op het functioneren van de politieke pers binnen de nieuwe politieke orde en niet op het denken over de rol van de pers in de politiek. De Bataafse visie op het

schriften, een fractie van de totale Bataafse politieke pers, waarbij Elias de indruk wekte van volledigheid: Elias, *Bijdrage tot de kennis*, 50-51n. Zij negeerde de couranten volledig: Elias, *Bijdrage tot de kennis*, 24.

¹⁴ Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 69-120.

¹⁵ Het project leverde de volgende publicaties over de Bataafse Republiek op: Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*; Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*; Frans Grijzenhout, Niek van Sas, en Wyger Velema, ed., *Het Bataafse experiment, politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen, 2013); Joris Oddens, Mart Rutjes, en Erik Jacobs, ed., *The political culture of the sister republics, 1794-1806: France, the Netherlands, Switzerland and Italy* (Amsterdam, 2015).

¹⁶ In de inmiddels klassieke woorden van Keith Michael Baker: 'the activity through which individuals and groups in society articulate, negotiate, implement and enforce the competing claims they make upon one another and the whole.' Keith M. Baker, *Inventing the French Revolution: essays on French political culture in the eighteenth century* (Cambridge: Cambridge, 1990), 4. Zie voor een recente uiteenzetting over politieke cultuur in relatie tot de revoluties: Oddens, Rutjes, en Jacobs, *The political culture of the sister republics, 1794-1806*, 17-32.

¹⁷ Van Sas, *De metamorfose*, 195-221.

belang van de pers was namelijk niet nieuw. Het denken over de persvrijheid was in de Republiek al sinds de zeventiende eeuw in ontwikkeling.¹⁸ De ideeën over burgerparticipatie en het ideaal van volksofvoeding waren al sinds het midden van de eeuw gestaag ingeburgerd geraakt.¹⁹ Bovendien was de pers al met het uitbarsten van de Patriotse Revolutie onderdeel geworden van politieke strijd.²⁰ De persvrijheid was in 1781 een kernpunt van het Patriotse pamflet *Aan het Volk van Nederland*, waarin deze zelfs werd uitgeroepen tot de belangrijkste steunpilaar van 'de nationale vrijheid'.²¹ De Patriotse pers vormde het platform voor politieke meningsvorming, waarbij de brievenrubrieken van tijdschriften en kranten, zoals *De Post van de Neder-Rhijn* en *Diemer of Watergraafmeersche Courant* politieke meningen uit het hele land verzamelden, publiceerden en verspreidden en ervoor zorgden dat de geografisch versplinterde Patriottenbeweging toch een eenheid kon worden.²² Tijdschriften als *De Politieke Kruyer* en pamfletten zoals die van Joan Derk van der Capellen, doorbraken de geheimhouding van het bestuur en stelden het volk op beslissende momenten in kennis van stemverhoudingen, die voorheen altijd strikt geheim werden gehouden.²³

Zelfs nadat de Patriotse Revolutie in 1787 was onderdrukt door de Pruisische troepen, ging de geest niet meer terug in de fles. De gevluchte Patriotten maakten gebruik van de pers om het revolutionaire vuur gaande te houden. Vanuit Noord-Frankrijk en het huidige België smokkelden zij kranten, tijdschriften en pamfletten naar de Noordelijke Nederlanden, waar ze door boekverkopers met Patriotse sympathieën onder de toonbank werden verkocht.²⁴ Ze werden gelezen in 'leesgenootschappen', die vaak een dekmantel waren voor ondergrondse Patriotse organisaties.²⁵ Toen de Patriotten in 1795 met hulp van de Fransen de kans kregen het land naar hun idealen in te richten, was de pers dus al meer dan een decennium pressie- en campaignemiddel en platform voor politieke communicatie en meningsvorming. Niet voor niets wordt 1780 beschouwd als het begin van een nieuw tijdperk in de geschiedenis van de pers.²⁶

18 Joris van Eijnatten, 'Van godsdienstvrijheid naar mensenrecht: Meningsvorming over censuur en persvrijheid in de Republiek, 1579-1795', *BMGN* 118 (2003), 1-21 en I. Weekhout, *Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden: de vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 1998).

19 Bernard Kruithof, 'De deugdzame natie. Het burgerlijk beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860', in *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs*, ed. Bernard Kruithof, Jan Noordman, en Piet De Rooy, 2^e druk (Nijmegen, 1983), 371-85.

20 Klein, *Patriots republikanisme*, 91-127, m.n. 109 en 126.

21 Joan Derk van der Capellen, *Aan het volk van Nederland* (Ostende, 1781), 143. Over dit belangrijke pamflet: Joan Derk van der van der Capellen, *Aan het volk van Nederland: Het patriottisch program uit 1781* (Amsterdam: De Bataafse Leeuw, 1987) en Joan Derk van der Capellen, *Aan het volk van Nederland: Het democratisch manifest* (Weert, 1981).

22 Klein, *Patriots republikanisme*, 91-121; Van Sas, *De metamorfose*, 195-221, m.n. 206-207 en 221. Zie ook: J.G.J. Hahn, 'Aan den lezer', in *Van wederwerkingen in den staat (politieke reacties)*, door H.B. Constant, vert. J.G.J. Hahn, 1799, i-xxxi, iv.

23 Van Sas, 'Drukpers, politisering en openbaarheid'.

24 Sofie Cerutti, 'Illegale handel in boeken rond 1791', *De Achttiende Eeuw* 30 (1998), 59-78; A.J. Hanou, 'De Duinkersche historische courant (1791-1792)', in *Stooschriften: pers en politiek tussen 1780 en 1800*, ed. Pieter van Wissing (Nijmegen, 2008), 183-98. Over de exodus van de Patriotten in 1787: Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787-1795* (Nijmegen, 2003).

25 Van Sas, *De metamorfose*, 257.

26 Pieter van Wissing, 'Inleiding', in *Stooschriften*, ed. idem (Nijmegen, 2008), 15. Dit werd ook reeds door Sautijn Kluit zo geïnterpreteerd: W.P. Sautijn Kluit, 'De geschiedenis van de Nederlandsche dagbladpers, van hare opkomst tot 1813', *Bijdragen tot de Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel* 7 (1896), 172-73.

Het belang van het bestuderen van de Bataafse persgeschiedenis schuilt dus niet zozeer in de Bataafse ideeën over de rol van de pers in de politiek die aan de basis stonden van de invoering van de algehele persvrijheid, maar moet worden gezocht in de uitwerking van die ideeën in de praktijk en de consequenties daarvan voor de Bataafse opvattingen over de persvrijheid.²⁷ Want al snel bleek dat de wisselwerking tussen pers en politiek er anders uitzag dan de revolutionairen hadden beoogd. Er was geen sprake van dat het volk zich rustig zou laten verlichten terwijl de bovenlaag die zichzelf reeds als verlicht beschouwde, het land naar nieuwe glorie dirigeerde.²⁸ Het volk eiste deelname aan het politieke proces en liet via de pers zijn stem luid en duidelijk klinken. De politieke meningen en inzichten uit vrijwel alle lagen van de bevolking, die vanaf 1795 in de pers waren te vinden, stemden vaak niet overeen met de verlichte denkbeelden van de culturele elite die met de revolutie de macht had gekregen en zichzelf beschouwde als het 'denkend gedeelte onzer landgenooten'.²⁹ De elite was dan ook vaak weinig tevreden met het resultaat van de volledige persvrijheid.

Die ontevredenheid had twee oorzaken. In de eerste plaats stond de volledige persvrijheid op gespannen voet met de opvatting dat de pers de uitdrukking moest geven aan de 'algemene' of 'generale wil' van het volk, die per definitie ondeelbaar moest zijn.³⁰ Een dergelijke enkelvoudige publieke opinie, gebaseerd op rede en verlichting, werd nooit verwezenlijkt.³¹ Al snel bleek hoe utopisch de veronderstelling was dat burgers elke vorm van eigenbelang zouden kunnen overstijgen en zich als volledig onpartijdige individuen via de pers in een volledig rationeel debat zouden kunnen begeven, waaruit de beste oplossing voor de problemen van het land als vanzelf zou voortvloeien.³² Vrijwel alle tijdschriften en

27 Zie over dit denken ook: Marleen de Vries, 'De geboorte van de moderne intellectueel', in *Het Bataafse experiment, politiek en cultuur rond 1800*, ed. Frans Grijzenhout, Niek van Sas, en Wyger Velema (Nijmegen, 2013), 263-70.

28 Zie bijvoorbeeld de opvatting dat de inwoners van de Brabantse Meijerij nog 'niet rijp' waren voor 'de vrijheid' en het gebied daarom beter opnieuw algemeen bezit kon worden gemaakt. W.V.H., 'Waarde Vriend en Medeburger!', *Nieuwe Post van den Neder-Rhijn* 1 (1795), m.n. 142. Voor een reactie hierop: Pieter Vreede, 'De Batavier, leev eeuwig vrij! Hij kiest den dood voor Slavernij', *Courier van Bataafsch Brabant* 1 (1795), 9-16, 25-30. Zie verder hoofdstuk 1.

29 R. Dibbetz, *Heraclyt en Democryt*, dl. 1 (1797-1798), 353-68, citaat op 353. Over de machtsverhoudingen na de revolutie zie m.n. P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, dl. VI (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1962), 1575.

30 Die opvatting was ook een fundamenteel probleem bij het bepalen van de staatsvorm, waarbij unitarissen en federalisten tegenover elkaar stonden. Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 44-45.

31 J.H. Swildens, *Circulaire missive van eenen vryen Hollandschen burger aan de representanten des volk en aan alle plaatselijke regenten door geheel Nederland zo wel ten platten lande als in de steden: Waarby gevoegd is de proclamatie der representanten van het volk van Amsterdam, met regeerkundige en rechtsgeleerde aanmerkingen, aanhalingen van treffende voorbeelden uit de acten der N. Conventie van Frankryk, alles onder geleide van vryheid, gelykheid en broederschap, den 10 maart 1795, eerste jaar der Bataafsche vryheid* (Den Haag: C. Plaat, 1795), m.n. 26-27. Jeremy D. Popkin, *Revolutionary news: The press in France 1789-1799* (Durham, 1999), 5-6, 172-73; Charles Walton, *Policing public opinion in the French Revolution: The culture of calumny and the problem of free speech* (Oxford, 2009); Bronislaw Baczko, *Ending the terror. The French revolution after Robespierre* (Cambridge, 1989), m.n. 78-92.

32 Zie voor de ontwikkeling van dit idee Keith M. Baker, 'Defining the public sphere in eighteenth-century France: Variations on a theme by Habermas', in *Habermas and the public sphere*, ed. Craig Calhoun (Cambridge MA, 1993), 181-211 en voor de toepasbaarheid ervan voor historici: Harold Mah, 'Phantasies of the public sphere: rethinking the Habermas of historians', *Journal of Modern History* 72 (2000), 153-82 en Erik Jacobs, '"Het volk zal over de constitutie beslissen". De strijd om de publieke opinie van 1797', *De Achttiende Eeuw* (2012), 85-100.

kranten ontpopten zich tot spreekbuizen van specifieke politieke groeperingen, die elkaar publiekelijk bevochten. Soms is moeilijk te zeggen of de auteurs, redacteurs en courantiers zich hiervan bewust waren, want zij benadrukten vrijwel zonder uitzondering hun onpartijdigheid in het politieke debat.

Reinier Dibbetz, redacteur van *Heraclyt en Democryt* gaf maanden na het laatste nummer was verschenen in een open brief toe dat hij partij had gekozen tijdens de strijd tussen de moderaten en radicalen. Hij verklaarde dit te hebben gedaan omdat in het geval van 'burgergeschillen' iedereen partij zou moeten kiezen. In *Heraclyt en Democryt* zelf predikte hij echter altijd onafhankelijkheid en objectiviteit.³³

Feit is dat zij elkaar over en weer beschuldigden van 'partijdigheid', destijds een van de ergst denkbare beledigingen.³⁴

Partijdigheid impliceerde namelijk dat particuliere belangen boven het algemeen belang werden gesteld, wat de eenheid van de revolutie in gevaar bracht. Veel revolutionairen waren bevreesd voor de gevolgen daarvan. Zij beschouwden partijdigheid bijvoorbeeld als een van de belangrijkste oorzaken van de Franse terreur, die in de Bataafse politieke discussies voortdurend als doembeeld werd gebruikt.³⁵ De Patriotten waren er dan ook al ruim voor 1795 van overtuigd dat eenheid essentieel was voor het welslagen van de revolutie; als het volk zich niet tot één natie wist te vormen, dan was ook het proces van staatsvorming gedoemd te mislukken.³⁶ De politieke opvattingen van de Patriotten waren echter veel te divers om die eenheid na de revolutie vast te houden.³⁷ De Bataafse Revolutie mondde net als veel andere revoluties uit in een strijd tussen gematigde en radicale groeperingen.³⁸ Hoezeer tijdschriften als *De Democraten* ook zochten naar 'het veilig middendoor', de diversiteit van de politieke pers versterkte de politieke tegenstellingen.³⁹

33 Reinier Dibbetz, 'Waarde landgenooten!', *Constitutioneele oprechte Bataafsche courant*, 9 juli 1797, 2. Zie ook: G.J. Johannes, *De barometer van de smaak* (Den Haag, 1995), 184-88.

34 Over partijdigheid in de Bataafse politiek zie m.n.: Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 195-236.

35 Zie bijvoorbeeld *De Democraten* 1 (1796), 1 en Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, 265-70.

36 Geyl, *Nederlandse Stam*, VI, 1566-67; Van Sas, *De metamorfose*, 97-128, m.n. 115-119 en 120-122; Klein, *Patriots republikanisme*, 91-127 m.n. 121.

37 Van Sas, *De metamorfose*, 277-92.

38 Geyl, *Nederlandse Stam*, VI, 1569-97. Talloze vergelijkende studies van het revolutionaire proces hebben dit verloop opgemerkt, zowel in politieke als in sociale revoluties. Zie bijvoorbeeld R.R. Palmer, *The age of the democratic revolution. A political history of Europe and America, 1760-1800* (Princeton, 1959-1964); C. Brinton, *The anatomy of revolution*, Herz. paperbackeditie 1938 (New York: Vintage Books, 1965); T. Skocpol, *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia and China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); M. Rapport, *1848: Year Of Revolution* (London: Little, Brown Book Group, 2010) en J. Polasky, *Revolutions without borders. The call to liberty in the Atlantic World* (New Haven: Yale University Press, 2015).

39 *De Democraten* 1 (1796), 2.

Zijn nepnieuws, polarisatie en wantrouwen tegenover de politiek echt problemen van deze tijd? Wie de oorsprong van de Nederlandse democratie onderzoekt, ontdekt al snel dat deze spanningen van alle tijden zijn.

In dit boek neemt de auteur u mee naar de Bataafse Republiek – een vaak vergeten, maar cruciale periode waarin de fundamenteën van onze parlementaire democratie werden gelegd. Aan de hand van de vroege wisselwerking tussen pers, politiek en burger laat hij zien hoe discussies over informatievoorziening, persvrijheid en de rol van ‘het volk’ al vanaf het begin het democratische proces vormden.

U ontdekt hoe de relatie tussen overheid en burger zich ontwikkelde in een tijd van politieke vernieuwing en maatschappelijke onrust. Thema's als censuur, vrije meningsuiting en de betrouwbaarheid van informatie blijken verrassend herkenbaar. Ook de spanning tussen elitisme en populisme en de kloof tussen politiek en burger, komen scherp naar voren – en blijken diepgeworteld in onze geschiedenis.

Juist in een tijd waarin democratieën wereldwijd onder druk staan, biedt dit boek onmisbare historische context. Het maakt duidelijk dat veel van wat wij als nieuw beschouwen, in werkelijkheid terugkerende patronen zijn.

Deze handelseditie van zijn proefschrift (UvA, 2020) combineert academische diepgang met een toegankelijke stijl en scherpe actualiteitszin.

Erik Jacobs is gespecialiseerd in de verhouding tussen pers en politiek tijdens de achttiende-eeuwse democratische revoluties. Hij brengt met innovatieve methoden het perslandschap van de late achttiende eeuw in kaart en publiceerde over de politieke cultuur van de zusterrepublieken van Frankrijk. Momenteel is hij Universitair Docent en History Fellow bij University College Utrecht.

